



COMUNITAT VALENCIANA

## Itineraris per l'Alt Millars-l'Alcalatén

Les altes terres de l'Alt Millars i part de l'Alcalatén s'emmarquen entre el massís del Penyagolosa al nord i l'alineació Espina-Espadà al sud. Ofereixen al viatger una visió distinta del territori valencià: la dels paisatges rurals plens de silenci i de natura. Paisatges plens de llocs mereixedors d'una visita tranquil·la a pas d'excursionista, sobre una cavalleria o en bicicleta.

La zona ofereix magnífiques condicions per a la pràctica de



l'excursionisme que han sigut aprofitades pels anomenats Senders de Gran i Curt Recorregut. Aquests itineraris aprofiten els camins i les sendes rurals tradicionals, que els excursionistes senyalitzen amb pintures i balises per tal de facilitar-ne el seguiment. Poden ser seguits per qualsevol persona que tinga una adequada forma física i un mínim hàbit de caminar per la serra. No oblide que el manteniment d'aquests valuosos paisatges és responsabilitat de tots. No encenga foc i enduga's les deixalles fins a una localitat on pugua depositar-les al lloc adequat. Respecte els cultius i els masos, a més de la vegetació i la fauna natural.

### 1. Sender de Gran Recorregut GR-7

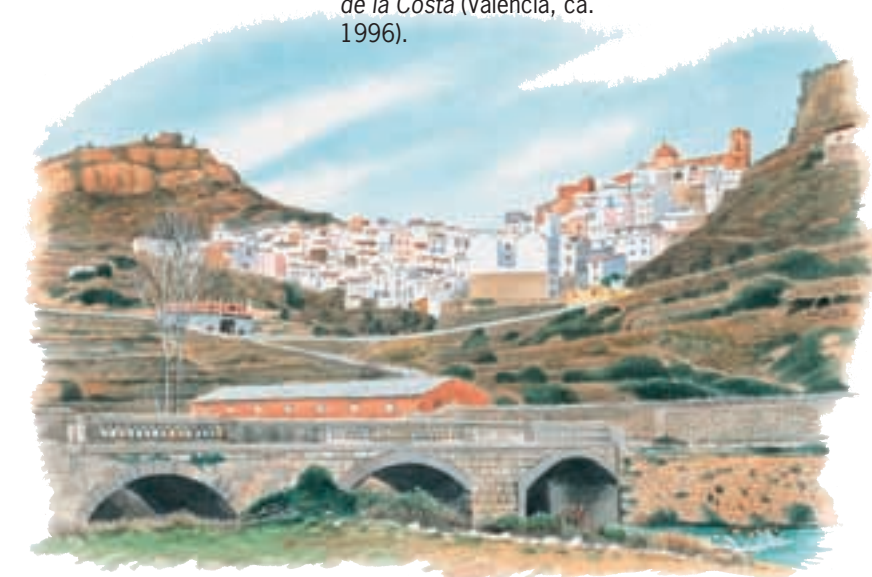
El GR-7 creua la comarca i enllaça Villahermosa del Río, San Vicente de Cortes, Montanejos i Montán. Està senyalitzat amb pintura blanca i roja. El recorregut entre Villahermosa del Río i Sant Joan de Penyagolosa permet conèixer el curs del riu Carbo, un autèntic riu de muntanya en què s'enfilen molins i hortes. El tram entre Montanejos i Montán ofereix panoràmiques espectaculars sobre el barranc de la Maimona. La corresponent topogüia del GR-7 està publicada en dos fascicles: *Fredes-Sant Joan de Penyagolosa* (Castelló, 1987); *Sant Joan de Penyagolosa-Andilla* (Castelló, 1993).

### 2. Sender de Gran Recorregut GR-33

El GR-33 (marques blanques i roges) uneix la ciutat de Castelló de la Plana amb Sant Joan de Penyagolosa. Des de la població de les Useres segueix el mateix itinerari que els pelegrins de les Useres en el seu secular romiatge. El tram entre Xodos i el santuari de Sant Joan de Penyagolosa pot combinar-se amb els PR-V-71 o 73 i convertir-se en un itinerari circular pel cor del massís del Penyagolosa.

### 3. Sender de Gran Recorregut GR-36

El GR-36 (marques blanques i roges) recorre tota la serra d'Espadà, des



de Montanejos fins a Villavieja. El tram entre Villamalur i Torralba del Pinar ens acosta a la interessant vegetació de l'ombria del Pinar (1.047 m).

### 4. Sender de Curt Recorregut PR-V-79

El PR-V-79 (marques blanques i grogues) uneix Lucena del Cid i Sant Joan de Penyagolosa seguint la ruta de descens de la neu que s'emmagatzemava en neveres cap a la Plana. Passa pel costat del refugi del mas de la Costa, base per a passejades i excursions a peu o en bicicleta de muntanya, arplegades en un fullet editat pel Centre Excursionista de València: *Centros de Aire libre: mas de la Costa* (València, ca. 1996).

### 5. Xarxa de Senders de Curt Recorregut PR-V-64 / PR-V-74

Una xarxa de Senders de Curt Recorregut (marques blanques i grogues) cobreix part del massís del Penyagolosa. Els onze itineraris tenen un extrem comú al santuari de Sant Joan de Penyagolosa i alguns poden combinar-se amb els GR-7, GR-33 o PR-V-79. La topogüia de la xarxa està publicada pel Centre Excursionista de Castelló, *Penyagolosa, excursions a peu* (Castelló, 1994).

La comarca ofereix una gran diversitat d'itineraris: des de simples passejades a qualsevol de les nombroses ermites fins a llargues excursions. No tots els camins estan senyalitzats; això permet la possibilitat d'una descoberta personal del paisatge, per a la qual és convenient la consulta de publicacions i de cartografia. A més de les ja esmentades, són recomanables les obres de Luis Gispert, *Caminando por la sierra Espadán* (València, 1980), i *Del Mijares al Peñagolosa* (València, 1989); la guia de caràcter científico-excursionista, dirigida per José Sancho, *Itinerarios por el valle del Mijares* (Almassora, 1990); i la guia excursionista de Ricardo Muñoz, *El Maestrazgo, l'Alcalatén, Ducado de Villahermosa* (Antinea, Vinaròs, 1996).



Els pocs transitats camins i carreteres ofereixen a l'aficionat a la bicicleta nombrosos recorreguts en els quals no faltaran mai els forts pendents. Poden fer-se recorreguts circulars com ara: l'Alcora-Ribesalbes-Fanzara-Argelita-Lucena del Cid-Alcora (70 km); Montanejos-Zucaina-Castillo de Villamalefa-Argelita-Cirat-Montanejos (65 km). Qui preferisca la bicicleta de muntanya disposa d'una àmplia xarxa de pistes en què traçar el seu recorregut. Per exemple, la travessia completa del massís del Penyagolosa des de Sant Joan de Penyagolosa fins a Lucena del Cid. A la serra d'Espadà, Torralba del Pinar, Villamalur o Cirat són la base d'interessants recorreguts.

És recomanable la consulta de mapes per a la realització d'activitats a l'aire lliure i per tal de complementar la informació escrita. L'àrea d'aquest fullet va inclosa en els següents fulls del mapa a escala 1/50.000: Mora de Rubielos 28-23 (591), Villahermosa del Río 29-23 (592), les Coves de Vinromà 30-23 (593), Manzanera 28-24 (614), l'Alcora 29-24 (615), Vilafamés 30-24 (616), Segorbe 29-25 (640).



## Dades d'interès

La vall del Millars està recorreguda per la carretera CV-20, que comença a Onda, passa, entre altres poblacions, per Toga, Cirat i Montanejos i arriba a la Puebla de Arenoso. A Montanejos la CV-195 connecta amb Montán i la comarca de l'Alt Palància. També des d'Onda s'accedeix, per la CV-201 cap a Ayódar i Fuentes de Ayódar; com també a Villamalur i Torralba del Pinar que enllacen amb el vessant sud de la serra d'Espadà. Per a recórrer la vall del riu de Villahermosa i Argelita s'ha de seguir la CV-194 des d'Argelita cap a Ludiente i Castillo de Villamalefa.

L'accés a l'Alcalatén i la part nord de l'Alt Millars es fa des de la ciutat de Castelló per la carretera CV-16 que condueix fins a l'Alcora per la CV-190 fins Lucena del Cid, Castillo de Villamalefa, Zucaina i Cortes d'Arenoso.

## Oficines d'Informació Turística

Tourist Info Castelló  
Pl. de M. Agustina, 5  
12003 Castelló de la Plana  
Tel. 964 · 35 86 88  
Fax 964 · 35 86 89  
E-mail: touristinfo.castellón@turisme.m400.gva.es



Tourist Info Montanejos  
Ctra. Tales s/n  
12448 Montanejos-Castelló  
Tel. 964 · 13 11 53  
Fax 964 · 13 11 52  
E-mail: touristinfo.montanejos@turisme.m400.gva.es

La comarca de l'Alt Millars s'emmarca entre el massís del Penyagolosa al nord i l'alineació Espina-Espadà al sud. Des dels 1.814 m del cim del Penyagolosa, a Villahermosa del Río, fins als 200 m del riu Millars, a Fanzara, s'estén un territori aspre i muntanyós que "permet estrets i tortuosos passos als rius de Millars i Villahermosa... la multitud de muntanyes és comuna en aquesta porció septentrional del regne, però no les planures que la coronen". El poblament s'articula a l'entorn del riu Millars i els tributaris d'aquest: el de Villahermosa o Argelita; Pequeño; Montán, barrancs de Palos i de la Maimona: "en les revoltes del riu s'han disposat alguns camps de regadiu; hortes menudes però boniques i ben vestides d'arbres". Les paraules de l'il·lustrat Cavanilles, a la darrera del segle XVIII, resumeixen de manera encertada el caràcter d'aquest sector de la serralada ibèrica.

Per a la gent del litoral, les terres de l'Alt Millars són l'àmbit d'on prové l'aigua que ha de fecundar els camps de la Plana. En efecte, sobre aquestes altes muntanyes i erms cauen pluges i neus abundants que alimenten rius agrestos capaços d'obrir-se camí en estretes gorges a través del dur terreny calcari. El Millars és el col·lector principal d'aquests rius i, gràcies a la seua ampla conca en terres aragoneses i a les precipitacions de neu, manté un cabal suficient i de relativa regularitat.

Però l'Alt Millars és molt més que la conca d'un riu. És un territori de poderosa personalitat. Des del límit de la planura litoral s'alça fins a l'alta muntanya mediterrània en una rica successió de paisatges. La vegetació reflecteix la diversitat de condicions climàtiques i ecològiques: menuts boscos de ribera; abundants pinedes de pi blanc, pinastre i surera als terrenys silícis de la serra d'Espadà; rouredes i pinassa a les terres altes de la Baronia d'Arenós i Villahermosa del Río; savina turífera als erms. En les últimes dècades l'abandonament de camps als bancals de la serra ha afavorit l'extensió del bosc. En aquest hàbitat tan adequat volen nombroses



espècies d'aus de rapinya: l'àguila marcenca, l'astor, l'àguila calçada, el falcó pelegrí, etc. Les terres de l'Alt Millars, secularment habitades, emmarquen les seues tranquil·les poblacions en un medi natural ben conservat i que sorprendrà el visitant. Si es volen conèixer aquestes terres, com també les terres limítrofes de la Plana, se suggereixen tres itineraris.

El primer comença a Castelló de la Plana i, en la part inicial, permet conèixer algunes localitats de la Plana i de l'Alcalatén. La localitat industrial de **Borriol** apareix presidida per les encinglerades restes del castell. Els paisatges agrícoles del terme, el seu calvari o l'ermita de Sant Vicent mereixen una atenta passejada. **Sant Joan de Moró** es troba prop de l'embassament de Maria Cristina o de Benadressa, construït l'any 1925 a l'estret del tossal del Morral i que embassa l'aigua de la rambla de la Viuda per al reg des cítrics de la Plana. Des dels verds tarongerars hem passat fins al paisatge dels secans tradicionals. Camps de garroferes, d'oliveres, d'ametlers com els que envolten l'ermita de Sant Miquel ja al terme de Vilafamés, a la serra de Montnegre.

El riu que guia aquest itinerari diuen que va ser l'Jdúbeda romà i el seu nom tradicional és Millars o Millares (així apareix en la documentació d'època foral i en els textos de Cavanilles), fins i tot en l'àrea de parla castellana i a les veïnes terres d'Aragó. Només modernament s'ha estés el nom Mijares, arplegat fins i tot en la denominació comarcal. S'entra a la vall del Millars a **Ribesalbes**, població situada a la cua de l'embassament de Sitjar, i que encara conserva artesanía terrissera origen de l'actual indústria taulellera.

El primer tram de la vall del Millars és relativament ampli i conté quatre poblacions les blanques cases de les quals destaquen sobre el verd d'hortes i de pinedes. Són **Fanzara, Vallat, Espadilla i Toga**. Les fèrtils terres dels meandres del riu han sigut aprofitades per a cultius d'horta i alguns cítrics. Les restes de diversos castells recorden que va ser terreny de lluita entre musulmans i cristians. El teló de fons d'aquest tranquil paisatge, el posen les muntanyes, entre les quals



destaca la imposant Penya Saganta (723 m).

L'horitzó sembla que es tanca per la serra, però el Millars s'obri camí pel congost de los Tajos fins arribar al poble de **Torrechiva**, al nucli urbà del qual encara hi ha restes d'una torre. La carretera serpenteja per la vora esquerra fins arribar a **Cirat**, poble situat en la confluència del barranc de les Salines i del Millars, sobre unes treballades hortes vora el riu. El poble conserva el palau fortificat dels comtes de Cirat, un edifici del segle XIV molt transformat. Al costat del palau hi ha la torre del Comte, abans comunicada amb el palau mitjançant un pas elevat.

La carretera travessa la nova gorja abans d'arribar a **Arañuel**, tranquil·la localitat de cases emblanquinades. A **Montanejos** el Millars sembla que descansa de la seua faena de llaurar gorges i s'eixampla en una menuda foia. Montanejos hui és un important centre d'estiueig gràcies a l'atractiu de les aigües termals i dels paisatges. La font de los Baños aflora en el mateix llit del riu i, des del segle XVIII, ha atret banyistes i estiuejants. També l'aigua és responsable de dos colossals congostos o canyons. En l'estret de Chillapájaros, el Millars -aigua transparent entre una cinta verda de frondosa vegetació- s'encaixa entre terrenys calcaris cretàtics de tonalitats grises i rogenques. Al pròxim barranc de la Maimona unes parets de més de 150 metres d'altura dominen un llit generalment sec i que es pot recórrer sense dificultat. Ambdós llocs constitueixen centres d'escalada molt freqüentats. A Montanejos hi ha un dels extrems del sender GR-33, que recorre la serra d'Espadà fins a Villavieja, ja a la Plana. També és punt de pas del GR-7.

Si es remunta el riu Montán fins a la serra d'Espina, s'arriba a la població de **Montán**, l'antic Castellmontán va ser repoblat amb 28 famílies provençals després de l'expulsió dels moriscos l'any 1609. S'hi conserva, encara que molt transformat, un monestir de frares servites (s. XVIII). A la rodalia hi ha la cuidada font de la Tejería. Des de Montán s'accedeix a la veïna comarca de l'Alt Palància bé pel GR-7 o per la carretera CS-211.

Una vegada travessat l'estret de Chillapájaros, el riu ens duu fins a



**Puebla de Arenoso**. Al sud-oest de la blanca població hi ha les restes del castell de la Viñaza, que va ser cap de la baronia d'Arenós. L'ascensió al castell permet gaudir d'una esplèndida panoràmica sobre l'embassament d'Arenós (1978). Els vessants, abans treballosament cultivats, es reflecteixen ara en el pantà coberts de vegetació natural. J davall de l'aigua hi ha submergida la localitat de Campos de Arenoso. Cap a l'oest, a la capçalera del barranc de la Maimona es troben **Fuente la Reina i Villanueva de Viver**, poblacions altes situades ja en l'àrea de transició a les terres aragoneses. Com si volgueren ressaltar la seua pertinença valenciana, els seus secans mostren encara l'olivera, simbòlic límit del món mediterrani.

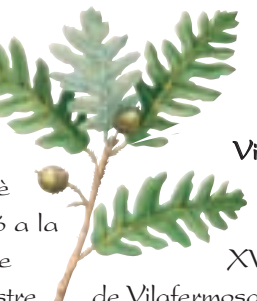
El segon itinerari comença a **Onda**, històrica població de la Plana amb importants jueria i moreria la petjada de les quals ha quedat al nucli antic al voltant de la plaça de l'Almodí. El poble conserva una església del segle XIII, l'església de la Sang, del tipus de "reconquista". L'important castell o les ermites de Sant Vicent i de Sant Josep són estacions d'un recorregut per Onda. Se segueix la carretera 223 que passa per Tales i Sueras i s'accedeix a la conca del riu Pequeño, on hi ha les localitats d'**Ayódar i Fuentes de Ayódar**, ambdues en un marc que invita a la caminada. En plena serra d'Espadà, **Torralba del Pinar i Villamalur** són punts d'accés als paisatges silícis d'Espadà: el Pinar (1.001 m), el barranc Tajo, boscos de pinastre i surera, etc. Les dues poblacions estan unides pel GR-33 i permeten el pas cap a la comarca de l'Alt Palància.



El tercer itinerari remunta el riu **Argelita**, que més amunt és anomenat Villahermosa. Des de Toga s'ha de seguir fins a Argelita, on es conserven dues torres de l'antic palau fortalesa atribuït a Zeit-abu Zeit, últim rei musulmà de València, i restes del castell. Una gorja espectacular llaurada per l'aigua permet el pas fins a **Ludiente**, en una foia menuda. La carretera se separa ara del riu de Villahermosa i va cap a **Castillo de Villamalefa**, en una estratègica posició que controlava el pas des d'Aragó fins a la costa. Si se segueix la CS-V-8621 es descendeix

de nou a la vall fins arribar a **del Río**. El poble s'esglaona perquè edificis puguen aprofitar l'orientació a la solana. A la seua església del segle XVI es conserven valuoses taules del "Mestre de Vilafermosa" i el retaule de Santa Caterina de Joan Rexach. Hi ha restes del castell, que va tenir un paper rellevant en les guerres carlines. Villahermosa del Río se situa a uns 700 m d'altitud a la confluència entre el riu Llinars, que ve des de les veïnes terres aragoneses, i el riu Carbo. Si es remunta aquest, es travessa una successió de paisatges presidits pel cim del Penyagolosa, a 1.814 m. Les menudes hortes, els molins, els masos, els camins i els assagadors o carrerades es barregen amb els boscos i els camps en un harmònic escaquer. Els aficionats a l'excursionisme poden seguir el GR-7 fins a Sant Joan de Penyagolosa, a més d'altres itineraris ben interessants. A uns pocs quilòmetres es troba l'ermita de Sant Bartomeu.

De nou a Castillo de Villamalefa, la carretera C-232 descendeix, creua el riu de Villahermosa i passa al costat del Xorrador, airosa cascada de més de 40 m d'altura al barranc del Centenar. **Zucaina** es troba en una plana menuda cultivada d'avellaners. Fora del nucli urbà hi ha un calvari menut emblanquinat que ressalta sobre el verd dominant; un poc més lluny del poble es pot visitar l'ermita de Santa Anna. **Cortes de Arenoso** limita ja amb Aragó i té dos nuclis principals de població. La seua indústria llanera del segle XVIII a penes ha deixat restes en algun molí. L'església és del segle XVI i custodia valuoses retaules i peces d'imatgeria. Les ermites de Santa Bàrbara, Sant Cristòfol i Sant Blai completen la nòmina d'edificacions religioses. L'altre nucli de població és San Vicente de Piedrahita. De camí cap a aquest poble -sobretot a la tardor- convé gaudir del colorit dels roures valencians al voltant del mas de León. El fort creixement del llogaret de Sant Vicent al segle XVIII va afavorir la construcció d'un harmònic conjunt d'església i plaça. Per Sant Vicent discorre el GR-7.





- Carreteras
- Itinerario excursionista señalizado
- Curso de agua
- 0 - 400 m
- 400 m - 800 m
- 800 m - 1.200 m
- más de 1.200 m

- Cima
- Zona de escalada
- Cueva / Pinturas rupestres
- Árbol monumental
- Castillo / Murallas
- Ermita
- Monumento / Museo
- Pozo de nieve
- Turrón
- Artesanía textil
- Alfarería
- Piel
- Madera
- Área recreativa
- Área de acampada
- Refugio
- Alojamiento rural
- Albergue
- Hotel / pensión
- Restaurante
- Bañero
- Actividades aire libre
- Centro de Salud 24h
- Gasolina
- Puerto de montaña
- Oficinas de información turística

SIERRA DE ESPINA

Matet ← Villamarur

Vila-real → Betxi → Valencia → Castelló →